

Қ.Е. Кунева¹, Ж.Ж. Рустемова²^{1,2}Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ, Педагогикалық өлшеулер орталығы, Астана қ, Қазақстан Республикасы*e-mail: ¹kuneva_K@cpis.nis.edu.kz, ²rustemova_z@cpis.nis.edu.kz¹ORCID 0009-0003-1752-6885, ²ORCID 0009-0004-9840-6152**ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ МАҢЫЗДЫ ПАРАМЕТРЛЕРІ:
ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН ТӘЖІРИБЕ**

Әлемдік контексте функционалды сауаттылық қазіргі қоғам өміріне дайындаудың негізгі параметрлерінің бірі ретінде қарастырылады. Осы бағытта аталмыш мақалада «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының филиалы «Педагогикалық өлшеулер орталығы» әзірлеген оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалауға арналған тест жобасы PISA зерттеуіне дайындауда маңызды тәжірибенің бірі ретінде қарастырылып, оның нәтижелерін тиімді пайдалану оқушылардың қажетті ақпаратты алу, оны түсіндіру және пайдалану, сыни талдау және өмірлік жағдайларда қолдану сияқты функционалды дағдыларының қалыптасу деңгейін анықтап, оларды меңгертудегі проблемалық сәттерді айқындауға ықпал ететін маңызды зерттеу екендігіне баса назар аударылады. Сондай-ақ мақалада нәтижелерді талдау арқылы оқу процесін жетілдіруге және оқушылардың функционалды сауаттылығын дамыту үшін қабылданатын қажетті шаралар мен оқу сауаттылығын қалыптастырудың маңызды параметрлері, тиімді жолдары қарастырылған. Авторлар оқу сауаттылығын дамытуға бағытталған оқылым тапсырмаларын, мәтіндерді, когнитивті дағдыларды, оқу стратегияларын дұрыс таңдауға қатысты тәжірибелерімен бөлісіп, зерттеу қорытындысы негізінде нұсқаулық бере отырып, оқылым тапсырмаларын дұрыс құрастыру – күтілетін нәтижеге жетудің басты кепілі екендігіне баса назар аударады.

Түйін сөздер: функционалды сауаттылық, когнитивті дағдылар, параметрлер, оқу сауаттылығы, халықаралық стандарт, контекст, формат, оқылым стратегиялары

Кіріспе

Бүгінгі өркениеттің даму деңгейі білімділік пен сауаттылық ұғымдарының мазмұны мен оны түсінудің сара жолдарын іздестіруді қажет етеді, себебі қазақстандық білім беру жүйесінің алдында білім сапасының бәсекелестігін арттыру, шынайы өмірлік кезеңдерге бейімделу мәселелері тұр. Әлемдік білім кеңістігіндегі халықаралық стандарт талаптарына сай оқыту үдерісінің орталық тұлғасы білім алушы субъект, ал субъектінің алған білімінің түпкі нәтижесі құзыреттіліктер болып белгіленуі білім беру жүйесінде «функционалды сауаттылықты» қалыптастыру мәселесін негізге алудың өзектілігін арттырып отыр. Осыған орай «функционалды сауаттылық» ұғымының мәні мен мағынасы да жаңа қырынан қарастырылып, білім беру жүйесі шеңберінде талқыланатын басты тақырыптардың біріне айналуға.

PISA бойынша функционалды сауаттылық – бұл анықталған құзыреттер жиынтығы, мұнда құзыреттілік оқушылардың мектепте алған білімдері мен дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдану қабілетін білдіреді [1]. Жеке тұлғаның функционалды сауаттылығының қалыптасуы білім беру жүйесі шеңберіндегі пәндік салалар бойынша академиялық білім жетістіктерінің негізі ғана емес, сонымен қатар күнделікті өмірдің көптеген салаларына сәтті қатысудың қажетті шарты болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Қазіргі таңда білім алушылардың оқу жетістігі екі жағдайда бағаланады. Олардың бірі – сыртқы бағалау болса, екіншісі – ішкі бағалау. Ішкі бағалау оқу пәні бойынша меңгерген білім деңгейін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты өлшеміне сәйкес жүзеге асырылса, сыртқы бағалау әрбір деңгейді аяқтау бойынша білім алушының оқу жетістіктерінің нәтижелеріне сәйкес (ҰБТ, ОЖСБ), сондай-ақ жеке тұлғаның функционалдық сауаттылығын бағалайтын халықаралық зерттеулерге TIMSS, PISA және PIRLS қатысуы арқылы жүзеге асырылады [2]. Осы мақсатта еліміз үш жыл сайын білім алушылардың оқу жетістіктерінің деңгейін анықтау мақсатында PISA халықаралық зерттеуіне қатысып келеді. Қазақстанның жалпы білім беру мектептеріне PISA халықаралық зерттеуінің талаптарына сәйкес білім беру сапасын арттыру стратегиялық міндет болып белгіленді. ҚР Оқу-ағарту министрлігі оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға бағытталған Ұлттық іс-қимыл жоспарын бекітті [3].

PISA халықаралық зерттеуі барлық білім беру ұйымдарындағы 15 жастағы оқушылардың математика, жаратылыстану және оқу сауаттылығынан игерген білім жетістіктерін анықтауды, оқу барысында меңгерген білімдері мен біліктерін өмірлік жағдайларда қолдана білу дағдыларын бағалауды көздейді. Қазіргі таңда оқытудың табыстылығын пәндік академиялық білім деңгейін анықтайтын бағалау түрлерімен өлшеу жеткіліксіз, себебі әлемдік контексте функционалды сауаттылықтың қалыптасу деңгейі оқушының қазіргі қоғамдағы өмірге дайындығының көрсеткіші ғана емес, оқытудың нәтижелігі мен оқушылардың білім жетістіктерінің деңгейін көрсететін негізгі параметрлердің бірі ретінде қарастырылады. Оқу сауаттылығы осы функционалдық сауаттылықтың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады және ол оқушының мәтінді түсіну, қолдану, бағалау және оған рефлексия жасау қабілеті арқылы анықталады [4].

Жоғары ойлау дағдыларының біртұтас бірлігі ретіндегі оқу сауаттылығының мәнін, рөлін айқындау мен қалыптасу деңгейін бағалау бағытында Қазақстанда айтарлықтай тәжірибе жинақталды. Соның бірі ретінде 2020 жылдан бері өткізіліп, сенімді бағалау құралы қатарында жоғары маңыздылығы уақытпен дәлелденген Назарбаев Зияткерлік мектептерінің 14 жастағы оқушыларының функционалдық сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау тестін атауға болады. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының филиалы «Педагогикалық өлшеулер орталығы» әзірлеген оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалауға арналған тест қажетті ақпаратты алу, оны түсіндіру және пайдалану, сыни талдау және өмірлік жағдайларда қолдану сияқты функционалды дағдылардың қалыптасу деңгейін анықтап, оларды меңгертудегі проблемалық сәттерді айқындауға ықпал ететін зерттеу. Аталған зерттеудің нысаны – Назарбаев Зияткерлік мектептерінің 14 жастағы оқушыларының білім жетістіктері. Тест үшін әдістемелік негіз ретінде PISA халықаралық бағдарламасының тұжырымдамасы таңдалды [5]. Сондықтан бұл еңбекте Назарбаев Зияткерлік мектептерінің 14 жастағы оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін бағалау тестінің құрылымы мен мазмұндық ерекшеліктеріне, нәтижелер мен қорытындыларға талдау жасап, аталған тест түрінің PISA зерттеуіне сәйкестігін қарастыру, нәтижелерде анықталған мәселелердің шешу жолдарын іздестіру мақсаты көзделді. Егер аталған бағалау құралы оқушылардың функционалды сауаттылығын дамыту бағытында оң динамика көрсетсе, PISA халықаралық зерттеуіне дайындық мақсатында маңызды құрал болары сөзсіз.

Нәтижелер және талқылау

PISA-да оқушылардың оқу сауаттылығын анықтауда ақпараттың мағынасын ашу және түсінік берудің үш негізгі параметріне (мәтін, жағдай, сұрақ) сүйенсе, ОФСҚДБТ(оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау тесті) тапсырмаларын құрастыруда аталған параметрлер егжей-тегжейлі қарастырылып, 6 маңызды параметр назарға алынды:

- мәтін (мәтіннің сипаттамалары: түрі, форматы)
- оқу дағдысы (когнитивті дағдылар)
- контекст
- тапсырма түрі
- оқылым түрлері
- оқу сауаттылығының деңгейлері.

Мәтіннің сипаттамалары

Оқу процесі мен оқу сауаттылығына әсер ететін мәтіндердің сипаттамаларын қарастыра келе, бірқатар ерекшеліктерді атап өткен жөн:

1) Мәтіндер саны / мәтін құрылымы (бір мәтін / мәтіндер жиынтығы).

Тест құрылымына жеке бір мәтінге және мәтіндер жиынтығына негізделген түрлі деңгейдегі тапсырмалар енгізілді. Тест нәтижесін статистикалық өңдеу барысында оқушылардың бір мәтінді когнитивті өңдеу нәтижесінің (64%) мәтіндер жиынтығымен (бірнеше мәтін үзінділері, жұп мәтіндер) жұмыс жасаған нәтижеден біршама төмен (78%) екендігі анықталды, дегенмен тест құрастыру процедуралары кезінде бірнеше мәтінді қамтитын тапсырмалардың болжамды күрделілігі жоғары деп қарастырылған болатын. Бұл қарама-қайшылықтың туындау себебіне әсер еткен басты фактордың бірі бұл дағдының қазіргі жасөспірімдерде әртүрлі интернет көздерінен ақпаратты жедел іздеу қажеттілігіне байланысты жақсы дамуымен байланысты болуы мүмкін. Мұндай салыстырулар нәтижесі оқу сауаттылығын дамытуда мәтіндердің көлемі мен құрылымының да маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

2) Мәтін форматы (тұтас, тұтас емес, аралас, құрама мәтіндер).

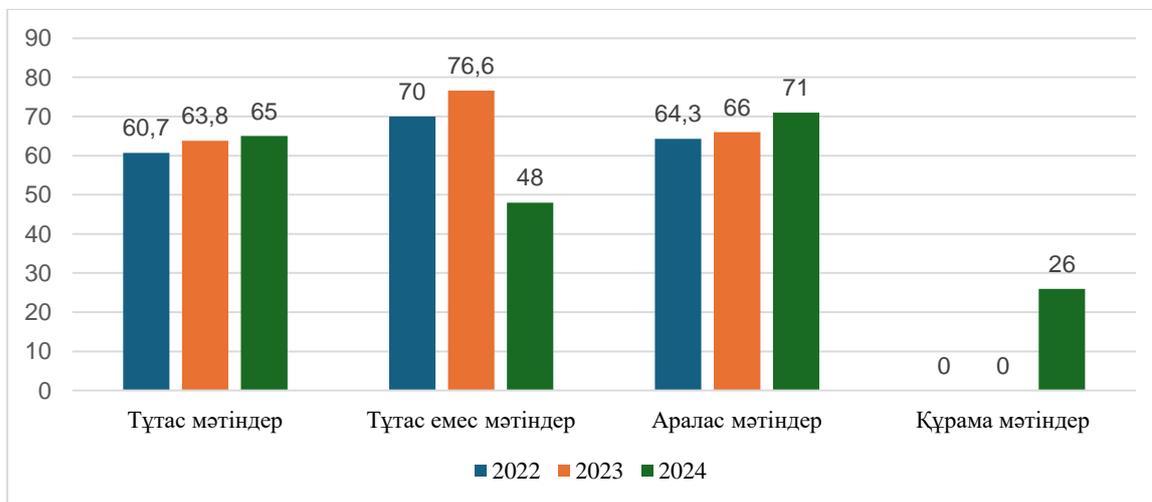
Тұтас мәтіндер өзара сабақтаса байланысқан сөйлемдерден тұрады және мағыналық байланысына қарай абзацтарға, бөлімдерге, тарауларға топтастырылады. Абзацтар арасында мазмұндық байланыс логикалық бірізділікпен беріліп, мәтін құрылымын түсінуге көмектесетін тақырыппен, тақырыпшалармен белгіленеді.

Тұтас емес мәтіндер тізімдер, суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар, жарнамалар, кестелер, жарнамалық каталогтар, индекстер, түрлі сызбалар т.б. сияқты графикалық формалардың үйлесімінде берілген ақпараттардан құрылады. Мұндай мәтіндерді түсіну, өңдеу, қолдану әрекеттері басқа оқу дағдыларын қажет етеді.

Аралас мәтіндер форматтары бойынша ерекшеленеді: ақпараттары мен коммуникативтік белгілері тұтас абзацтардан тұратын тілдік тәсілдер арқылы жеткізілетін тұтас мәтіндер мен мазмұны кесте, сурет, диаграмма т.б. сияқты графикалық элементтер арқылы берілетін тұтас емес мәтіндердің сипаттамасын біріктіреді. Аралас мәтіндер құрылымы вербалды (тілдік) және бейвербалды (тілдік емес) бөліктердің кіріктірілуінен тұрады және тұтастық, толықтық, қисындық (байланыстылық), реттілік, аяқталғандық сияқты мәтінге тән ерекшеліктерімен сипатталады [6]. Зерттеу барысында жүргізілген эксперименттік бақылауда аралас мәтіндердегі ақпаратты реципиенттердің қабылдауына қатысты келесі ақпараттар анықталды: тек мәтіндік формада берілген ақпараттарды қабылдау көрсеткіші 7%, дыбыстау тәсілдерімен берілген ақпараттарды қабылдау 38%, визуалды форматта ұсынылған ақпараттар қабылдауды 55%-ға жеңілдетеді екен. Бұдан шығатын қорытынды аралас мәтіндерді тест құрылымында қолданудың оқушылардың оқу сауаттылығын дамытуға ықпалы зор.

Құрама мәтіндер мағына ғана емес, формат жағынан да әрқайсысы бір-біріне тәуелсіз әртүрлі /бірнеше/ мәтіндерден құрастырылады. Сонымен қатар мұндай мәтіндердің құрамы бірнеше компоненттерден тұрғанымен, олардың барлығы біртұтас мағына беру қызметін атқарады.

Төменде оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтауға арналған тест дизайнының құрылымындағы мәтін форматтарының бөлінісі ұсынылған.

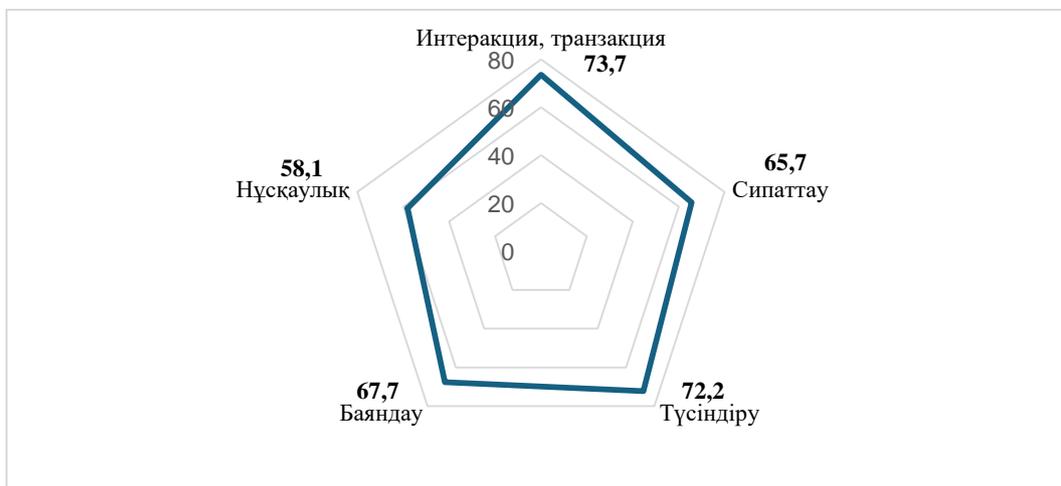

1-сурет - Тест құрылымындағы мәтін түрлерінің бөлінісі бойынша 3 жылдық нәтижелер

Жоғарыда аталған параметр бойынша 3 жылдық тест нәтижесінің талдамасына қарайтын болсақ, Назарбаев Зияткерлік мектептері 14 жастағы оқушылардың тест жұмыстарын орындаудың 3 жылдық нәтижесінде тұтас және аралас мәтіндермен жұмыс жасау бойынша өсу динамикасы айқын байқалады. 2022 жыл мен 2023 жыл аралығында аздап өсу бар екенін көрсетті (тұтас емес мәтін бар тапсырмалар тұтас (60,07% – 2022ж; 63,08% – 2023ж.) және аралас мәтіндермен (64,23% – 2022ж; 66,00% – 2023ж.) салыстырғанда жоғары нәтиже көрсеткен (70,00% – 2022ж; 76,06% – 2023ж.). Бұл оқушылардың қазіргі әлемдегі ақпаратты берудің танымал формаларына сәйкес келетін тұтас емес мәтін түрімен жұмыс жасау дағдыларының жеткілікті деңгейде қалыптасқанын көрсетеді. Сәйкесінше, тұтас және аралас мәтіндердің тапсырмаларын орындау үшін оқушылардың талдау, жинақтау, иллюстрация жасау, генерация жасау, визуализация жасау секілді когнитивті дағдыларын әлі де жетілдіру қажеттігі анықталды. Жоғарыда берілген параметрде үш жылдың нәтижелері арасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалды. Оқушылар тұтас (71,00%) және аралас мәтіндерге (71,00%) негізделген тапсырмаларды 2022 және 2023 жылғы нәтижеге қарағанда біршама жоғары орындағанымен, тұтас емес (43,00%) және құрама мәтіндерге (26,00%) арналған тапсырмалардың орындау пайызының айтарлықтай төмендегенін көреміз. Біз 2024 жылы алынған тесттің құрылымын, тексеретін дағдыларын сараптай келе, 2022, 2023 жылғы тест тапсырмаларының қарапайым болғанын анықтадық. 2024 жылғы тест тапсырмаларының тағы бір ерекшелігі – құрама мәтіндердің қолданылуы. Оқушылардың құрама мәтіндерге құрастырылған тапсырмаларды 26,00%-ға орындауы әртүрлі ақпарат көздерінен алынған мәселелерді бірізділікке келтіру, әртүрлі элементтердің өзара байланысын түсіну, мәтіннің компоненттерін салыстыру және түсіндіру дағдыларының енді қалыптасып келе жатқанын байқатты. Осы параметр бойынша мәтін түрлерін араластырып қолданудың оқу сауаттылығын дамытудағы үлесі тест нәтижесінен айқын байқалды.

3) Мәтін түрлері

Зерттеу барысында мәтіндік сипаттамалар бойынша жоғарыда ұсынылған параметрлерден басқа мәтіндерде ақпараттың берілу формасы тұрғысынан да нәтижелерге талдау жасалды. Себебі тест нәтижесінде ақпараттың берілу формалары оқырманның ақпаратты табу, түсіну, қолдану, бағалау сияқты когнитивті процестерді жүзеге асыру барысына түрліше әсер еткен. Оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтауға арналған тест құрылымында қолданылған мәтін түрлері: сипаттау, баяндау, түсіндіру (талдау), негіздеу (дәлелдеу), нұсқаулық, интеракция, транзакция т.б.) [7].

2-сурет - Мәтін түрлері бөлінісіндегі нәтижелер

Тест тапсырушыларының орындаған барлық тапсырма нәтижелерінің талдауында (2-сурет) нақты әлеуметтік-коммуникативтік функциялары бар мәтіннің екі түрінде (*интеракция мен транзакцияда*) орындалу пайызы (73,7%) жоғары болды. Мәтіндердің бұл түрлерінің тиімді жұмыс жасауы күнделікті өмірдегі тұлғааралық өзара әрекеттесуді жүзеге асырумен байланысты деуге болады. Мұндай жоғары көрсеткіш осындай тапсырмаларды орындауға қажетті когнитивтік дағдылардың және әлеуметтік байланыстардың виртуалды кеңістікте жүзеге асырылатын қазіргі жастардың күнделікті тәжірибелерімен тығыз байланыста болуымен түсіндіріледі, бұл интеракция мен транзакция формасында берілген мәтіндермен жұмыс жасау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Оқушылар *түсіндіру (талдау, негіздеу, интерпретация)* түріндегі (72,2%) мәтін түрлерімен жұмыста біршама жақсы нәтиже көрсеткен. Аталған мәтін түрлеріне берілген тапсырмаларды орындау пайызының жоғары болуын мұндай мәтіндерге берілетін тапсырмаларды оқушылар оқу бағдарламасы аясында көптеген пәндер бойынша орындайды және бұдан оқушылардың жоғары ойлауға негізделген когнитивті дағдыларының жеткілікті деңгейде қалыптасқанын айқын байқатады.

Баяндау мақсатында берілетін мәтін түрі тест құрылымында қандай да бір жағдайды, оқиғаларды, фактілерді, кейіпкерлердің әрекеттерін көрсететін жаңалықтар, әңгімелер, есептер жанрында ұсынылған. Мектеп бағдарламасындағы баяндау мәтіндерінің айтарлықтай үлесіне қарамастан, тест қатысушыларының біршама бөлігі (67,7%) ғана тиісті тапсырмаларды сәтті орындады. Бұл көрсеткіш қазіргі жасөспірімдердің көпшілігінің қысқа көлемдегі жаңалықтарды, ойын-сауық сипаттағы хабарламаларды оқумен ғана шектеліп, толық көлемді мәтін түрінде берілетін жұмыстарды оқымайтынын көрсетеді.

Тест қатысушыларының көпшілігі үшін (65,7%) сипаттау мәтінінің түрі бар тапсырмалар жеңіл болған. Бұл жағдайда ақпарат белгілі бір объектіге және оның қасиеттерін сипаттап жеткізуге қатысты беріледі, ал мұндай сипаттағы мәтіндер жаратылыстану және гуманитарлық пәндер бойынша оқу құралдарының көпшілігінде басым болады, сондықтан бұл нәтижеде айқын көрініс тапқан.

Тест қатысушыларының жартысынан көбі (58,1%) нұсқаулық түріндегі мәтін тапсырмаларын сәтті орындады. Бұл нәтижелер аталған жанрдың күнделікті өмірде жиі кездесуімен және қолдану тәжірибесімен байланысты болуы мүмкін.

Тест тапсырушыларының орындаған тапсырма нәтижелерінің талдауында оқушылардың тапсырмаларды орындауға қажетті когнитивтік дағдылары ғана емес мәтіндегі ақпараттың берілу формасына қатысты мәтін түрлерімен жұмыс жасау тәжірибесінің болуы да функционалды дағдыларын дамытуға ықпал ететіндігі айқындалды.

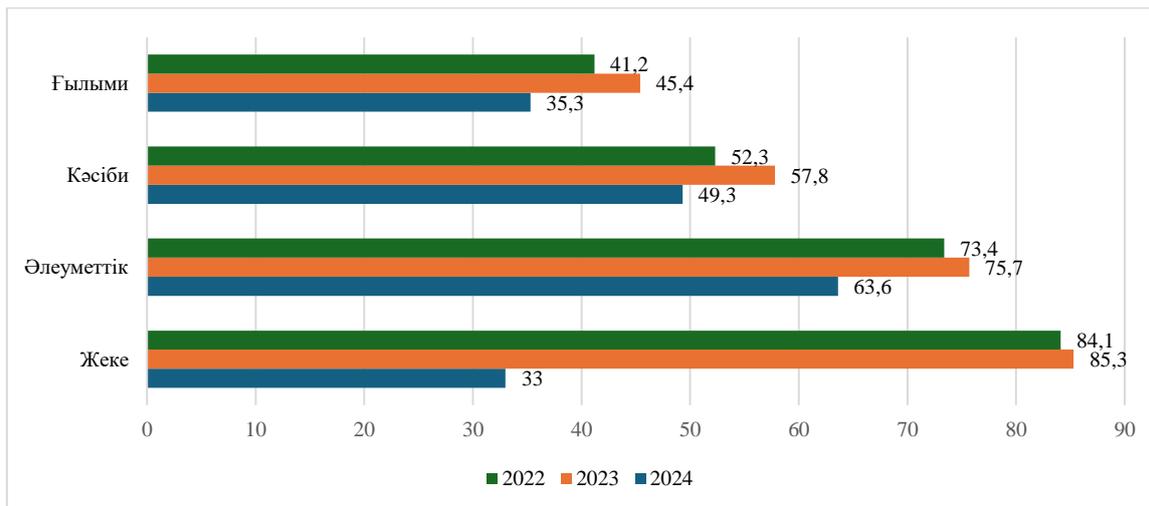
Оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау құралында тапсырманың тағы бір маңызды өлшемінің бірі – **контекст**, яғни тапсырманың түрлі коммуникативтік жағдайларға сәйкес болуы да маңызды талап ретінде ескерілді. Сондықтан тест тапсырмаларын әзірлеуде жалпыеуропалық құзыреттіліктерге сәйкес CEFR жіктемесі басшылыққа алынды. Оқылым дағдысы үшін қажет коммуникативтік жағдайлардың жіктемесі алғаш рет Еуропа Кеңесі үшін CEFR тұжырымдамасында ұсынылған (Council of Europe, 1996). Бастапқыда бұл жіктеу шет тілдерін оқытуға арналған, бірақ ол диагностикалық құралдарды әзірлеудің негізі ретінде ана тіліне де жарамды деп саналғаннан кейін оқу сауаттылығын тексеруге арналған тапсырмаларға да қолданылып келеді. CEFR оқылымның келесі контекстерін ұсынады: жеке, әлеуметтік, кәсіби және ғылыми. Контекстің мұндай түрлері «Modern Languages: learning, teaching, assessment. A Common European Framework of Reference, Cdn(95) 5 Rev. IV, Strasbourg» зерттеуінде де атап көрсетілген [8]. Сонымен тест тапсырмаларын құрастыру үшін мәтіндер 4 түрлі контекст тұрғысынан таңдалып, нәтижелерге де осы бағыттар бойынша талдау жасалды.

Жеке контексттегі мәтіндер адамның жеке мүдделеріне – практикалық, эмоционалдық және зияткерлік мүдделеріне қызмет көрсетеді. Мұндай мәтіндерге адам арасындағы жеке қарым-қатынасты қолдау және дамытуға арналған мәтіндер: жеке хаттар (блогтар, чаттар, смс хабарламалар), көркем әдебиет, өмірбаян, т.б. жатады.

Әлеуметтік контексттегі мәтіндерге қоғамдық ұйымдардағы іс-әрекеттер мен оқиғаларды сипаттайтын мәтіндер кіреді. Мысалы, ресми құжаттар, қоғамдық оқиғалар туралы ақпарат, газет жаңалықтары, интернеттегі форумдар т.б.

Кәсіби контексттегі мәтіндерге қандай да бір кәсіпке немесе істің орындалуына байланысты мәтіндер жатады. Мысалы, газеттің тиісті бөлімінде немесе интернетте жұмыс іздеу, жұмысқа қалай кірісу туралы нұсқаулық, мамандық түрлері, кәсіп түрлері, тауарлар, қызметтер алу туралы ақпарат, жарнама, нұсқаулықтар, көлік қозғалысының кестесі, афишалар және т. б.;

Ғылыми контексттегі мәтіндер кез келген білім беру мәселелерін шешуге қажетті ақпаратты жеткізуге арналған мәтіндер. Мысалы, анықтамалық әдебиеттер, публицистикалық мәтіндер [9].

3-сурет - Контекст бөлінісінде тапсырмаларды орындау нәтижесі

Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі 14 жастағы оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтауға арналған тест тапсырмаларын орындаудың 3 жылдық нәтижелерін (3-сурет) талдай келе, барлық контекстер бойынша 2022ж., 2023ж. бірқалыпты өсу динамикасын айқын байқаймыз: жеке контекстегі мәтіндер (84,1% – 2022ж.; 85,3% – 2023ж.); әлеуметтік контекстегі мәтіндер (73,4% – 2022ж.; 75,7% – 2023ж.); кәсіби контекстегі мәтіндер (52,3% – 2022ж.; 57,8% – 2023ж.); ғылыми контекстегі мәтіндер (41,2% – 2022ж.; 45,4% – 2023ж.). Бұл оқушылардың өз тәжірибесіне негізделген және әлеуметтік сонымен қатар әртүрлі кәсіби, ғылыми саладағы мәтіндерден қажетті ақпаратты іздеу және оны тиімді қолдана алу, талдау, түсіну және бағалай алу қабілеттерінің біршама дамығандығын көрсетеді. 2022ж., 2023ж. оқушылар жеке және әлеуметтік контекстегі мәтіндердің тапсырмаларын кәсіби және ғылыми контекстегі мәтіндердің тапсырмаларына қарағанда жеңіл орындағанын байқаймыз. Оның бірнеше себептері болуы мүмкін:

✓ *Контекстің таныс болуы:* яғни жеке және әлеуметтік мәтіндер көбінесе оқушылардың күнделікті өмірімен, тәжірибесімен және қызығушылықтарымен тығыз байланысты. Оқушылар бұл мәтіндердегі тақырыптарды оңай қабылдап, талдай алады. Ал кәсіби және ғылыми контекстегі мәтіндерде жиі кездесетін теориялық тақырыптар жете түсінуге қажетті терең білім мен талдауды талап етеді.

✓ *Тілді түсінуі:* жеке және әлеуметтік мәтіндер кәсіби және ғылыми мәтіндерге қарағанда көбінесе қарапайым, түсінікті тілде жазылады. Сөздік қор мен грамматикалық құрылымдар оқушыларға таныс, бұл тапсырмаларды орындау процесін жеңілдетеді.

✓ *Дағдылардың қалыптасуы:* кәсіби және ғылыми мәтіндер логикалық құрылым мен аналитикалық дағдыларды және терең ойлау мен деректерді бағалауды талап етеді. Бұл дағдылар жеке және әлеуметтік контексте мейлінше қарапайым болады. Оқушылардың бұл дағдылары жеткілікті дамымаған болса, мәтіндерді түсіну қиынға соғуы мүмкін.

2024 жылы оқушылардың функционалдық сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтау мақсатында өткізілген тестке қатысушылар әлеуметтік контексте берілген тапсырмаларды басқа контекстерге қарағанда анағұрлым сәтті орындаған (63,4%). Мұндай тапсырмалармен жұмыс істеу жасөспірімдердің өз білімдері мен дағдыларын нақты өмірде қолдана отырып, мектептегі міндетті білім шегінен тыс ересек өмірге дайындығын бағалауға көмектеседі [10].

Оқушылардың нәтижелерінен төмен орындалған контекстердің қатарына жеке (33,1%) және ғылыми (35,3%) контекстерді де жатқызуға болады. Бұдан біз Зияткерлік мектептердің 14 жастағы оқушыларының оқуды жеке және ғылыми мақсаттарда пайдалану қабілеттерінің жеткілікті деңгейде қалыптаспағанын және дайындығының аздығын көреміз. Жалпы 3

жылдық нәтижелерді талдау барысында оқушылардың ғылыми контекстегі мәтіндерге қатысты тапсырмаларды орындауда қиналатындығы анықталды. Ғылыми мәтіндерді түсіну үшін жоғары аналитикалық және логикалық дағдылар қажет, ал кейбір оқушылар бұл дағдыларды әлі меңгере алмауы мүмкін. Оқушылардың тілдерінің даму деңгейі мен сөздік қорының ғылыми терминдер мен күрделі құрылымдар сұранысына сәйкес келмеуі де әсер етеді. Оқу процесінде бұл факторларды ескере отырып, оқушыларды қолдау мен дамыту үшін арнайы дайындық жұмыстарын әзірлеу қажет.

PISA зерттеуінде **тапсырма түрлерінің** жабық және ашық түрлері қолданылып, бір немесе бірнеше жауапты таңдау, қысқа және егжей-тегжейлі толық жауап беру тапсырмалары қолданылады. Оқу сауаттылығының деңгейін анықтауға арналған тест жүйесіндегі бағалау жабық тапсырмалар негізінде жүзеге асырылады. 2024 жылғы тест құрылымында PISA зерттеуіндегі тест форматын қамту мақсатында бір немесе бірнеше жауапты таңдау, сәйкестікті, дұрыс реттілікті анықтау, пікір мен фактіні, дұрыс, бұрысты ажырату және т.б. тапсырма түрлері қолданылды. Бағалау саласындағы зерттеулер осы уақытқа дейін оқушылардың оқу жетістіктерін зерттеу және оқу нәтижелерін өлшеу үшін қандай тапсырма форматы жақсы деп танылуы мүмкін деген сұраққа әлі де жауап бермеді. Кейбір зерттеулерде, мысалы, бір немесе бірнеше жауапты жауап таңдау және егжей-тегжейлі толық жауап беру тапсырмалары әртүрлі дағдыларды тексереді, оларды орындау үшін әртүрлі сипаттағы сыни ойлау мен ақыл-ой әрекеттерін қажет етеді [11]. Мәтін бойынша берілетін тапсырмаларды дұрыс құрастырудың да оқу сауаттылығын дұрыс қалыптастыру үшін маңызы зор. Тапсырмалар орындаған кезде оқушы білу мен түсіну деңгейінде ғана қалып қойса, оқу сауаттылығын тиісті деңгейге жеткізу мүмкін емес.

Оқу сауаттылығын зерттеген ғалымдар не үшін оқып жатқанын біліп, **оқу стратегиясын** дұрыс таңдағандар тез әрі саналы оқиды деген қорытындыға келген. Себебі, оқылым бойынша орындалатын тапсырмалардың сапасы мәтінді түсіну деңгейіне тығыз байланысты екенін бәріміз білеміз. Осы орайда оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтайтын тест тапсырмаларына сәйкес оқу стратегияларының келесі түрлері тәжірибеде сәтті қолданылып жүр.

Таныса оқу - қосымша ақпаратқа назар аудармайтын, тек негізгі ақпаратты қажет ететін және жалпы мазмұнды қамтитын оқылым түрі. Оқылымның бұл түрі үшін мәтіннің 70 пайызын түсіну жеткілікті, маңыздысы – кілт сөздерді анықтау және түсіну қабілеті болуы керек.

Көз жүгірте оқу – оқуға көп уақыт жұмсамай, мәтінді жалпы қарап шығатын, оқырманға пайдалы қызықты / қызықсыз, құнды / қажет емес ақпараттың бар-жоғын көрсетуге арналған оқылым.

Зерттеп оқу – бұл ақпаратты толығымен түсінуге бағытталған оқылым, мәтіннен алынған ақпаратты келесі іс-әрекеттерде қолдануға арналған егжей-тегжейлі оқу.

Іздеп оқу – бұл белгілі бір ақпаратты берілген мәтіннен нақты ақпаратты табуға бағытталған оқылым. Іздеп оқу кезінде тиісті ақпаратты алу дискурсивті процестерді қажет етпейді және автоматты түрде жүзеге асады [12].

4-сурет - Оқу түрлері бөлінісіндегі нәтижелер

2024 жылғы Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі 14 жастағы оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтауға арналған тест нәтижелеріне сүйенетін болсақ, оқушылар зерттеп оқуға негізделген тапсырмаларды орындауда ең жоғары (71,6%) нәтижені көрсетсе, таныса оқуға негізделген тапсырмаларды орындауда ең төменгі (41,6%) нәтиже көрсеткен. Нәтижелерді талдай келе, зерттеп оқудың таныса оқуға қарағанда жоғары нәтижеге ие болуына бірнеше факторлар әсер етуі мүмкіндігі анықталды. Зерттеп оқу кезінде оқушылар мәтінді толық оқиды, негізгі тұжырымдарды және дәлелдемелерді анықтайды, мәтіннің құрылымын түсінеді және қосымша ақпарат іздеуге тырысады. Бұл олардың мәтінді толық және терең түсінуіне ықпал етеді. Таныса оқу кезінде оқушылар мәтінді жылдам қарап шығады және оның жалпы мазмұнын ғана түсінуге тырысады, бұл мәтінді толық түсінуіне ықпал етпейді. Сондықтан оқушылар зерттеп оқуды қажет ететін тапсырмаларға қарағанда таныса оқуға негізделген тапсырмаларды төмен орындаған.

PISA зерттеуіндегі оқу сауаттылығын бағалау моделінің бағаланатын құзыреттіліктеріне қатысты ерекшелігін ескере отырып, оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау тапсырмаларында мәтінді өңдеп қолданудың ақпаратты іздеу және алу, түсіндіру (интерпретация) және интеграция, мағынаны түсіну және бағалау сияқты когнитивті процестері негізгі **оқу дағдылары** болып белгіленді. 5-суретте әр оқу дағдысының мазмұны ұсынылған.

5-сурет - PISA шеңберінде басшылыққа алынған оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалауға негіз болатын мәтінді өңдеудің когнитивті процестері

Оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтау мақсатында өткізілетін тестілеуде оқу сауаттылығымен байланысты алғашқы когнитивті процесс – ақпаратты іздеу немесе табу [6]. Кез келген мәтін бойынша тапсырма орындағанда орындалатын негізгі оқу әрекеті нақты ақпаратты табудан тұрады, ал сұраққа қажеті жоқ мәтіннің қалған бөлігі ескерілмеуі мүмкін. Ақпаратты тез және тиімді табу үшін оқырман ең алдымен тапсырмада тұжырымдалған сұранысты (сұрақты) және оған сәйкес келетін мәтіннің үзіндісін сенімді жауап ретінде байланыстыра білуі керек. Сондай-ақ аталған оқу дағдысына құрылған тапсырмалардың күрделілік деңгейі әртүрлі болу мүмкіндігі қарастырылған, яғни, аз көлемді қысқа мәтіндерге құрылған тапсырма үнемі төменгі деңгейді бағалайды деген сөз емес, қысқа мәтінге де жоғары ойлау дағдысын талап ететін күрделі тапсырма қолдануға болады. Бір сөзбен айтқанда, жоғарыда аталған когнитивті процестер барлық қиындық деңгейлерінде бағаланады.

Екінші когнитивті процесс – мағынаны түсіну арқылы түсіндіру (интерпретация) және интеграция – оқырманның мәтіннің мазмұны мен мағынасын немесе мәтіндер жиынтығын ойша талдауын қамтиды.

Оқу дағдысында жүзеге асырылатын үшінші танымдық процесс – түсіну және бағалау. Мұнда оқырмандар ақпараттың сапасы мен сенімділігін бағалау үшін мәтіннің сөзбе-сөз немесе болжамды мағынасын түсінуден асып түсуі керек.

6-сурет - Оқу дағдылары бөлінісіндегі нәтижелер

Оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау тестінің 3 жылдық нәтижесін талдай келе, басқа оқу дағдыларына қарағанда ақпаратты іздеу және алу дағдысының жоғары нәтиже көрсеткені анықталды (72,4% – 2022ж.; 74,7% – 2023ж.; 57,4% – 2024ж). Бұл оқушылардың ақпаратты іздеу және табу бойынша білім мен дағдыларды тиісінше меңгергенін, яғни кілт сөздерді қолдануды немесе нақты деректерді таба алуды, мәтіннің бірнеше үзінділерімен (әсіресе құрама және аралас мәтіндермен) жұмыс жасауды, ол бөліктерден сұраққа сәйкес ақпаратты табуды жақсы меңгергенін көрсетеді. Оқушыларға біршама қиындық тудырған оқу дағдысы түсіну және бағалау екенін байқаймыз (49,3% – 2022ж.; 55,0% – 2023ж.; 55,8% – 2024ж). Төмен нәтиженің себебі мәтіндердегі ақпаратты салыстыру, мәтін бөліктері арасындағы қайшылықтарды анықтау, дереккөздердің сенімділігін, тұжырымдардың логикасы мен дұрыстығын, бір мәселе бойынша бірнеше авторлардың ұстанымдарының ұқсастығы мен айырмашылығын бағалау сияқты тексеру элементтері бар тапсырмаларды орындауға оқушылардың әлі де болса жаттықпағандары болуы мүмкін.

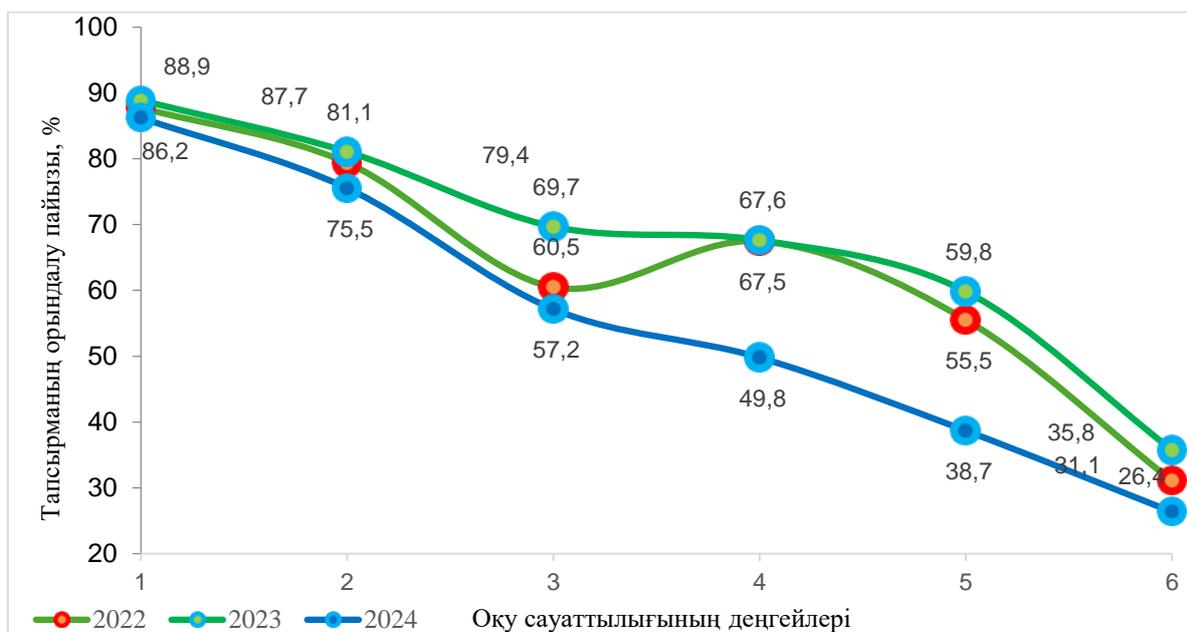
PISA халықаралық зерттеуіне оқушыларды дайындау мақсатында өткізілетін оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалайтын тест бойынша зерттеуге қатысушылардың когнитивтік дағдылары деңгейлік шкала бойынша бағаланады. **Оқу сауаттылығы деңгейінің** өлшемшарттары PISA зерттеуінде қолданылатын бағалау өлшемдері негізінде құрастырылды. Оқу сауаттылығының деңгейлері шкаласы 6 негізгі деңгейден тұрады [13]. Оқу сауаттылығының белгілі бір деңгейіне жеткен оқушының қол жеткізген білім, білік, дағдысын сипаттауда бір ғана параметрге сүйену жеткіліксіз. Сондықтан ең төменгі деңгейден (1с) білім алушылардан жоғары құзыреттерді талап ететін ең күрделі (5 және 6) деңгейлердің сипаттамалары, соған сәйкес қолданылатын мәтіндердің күрделілігінің деңгейі, тапсырмалардың ерекшеліктері және оқырманнан талап етілетін дағдылардың өзара сабақтастығы ескеріліп, нәтижелерге қойылатын талаптар жинақталды. Бұл оқу сауаттылығын анықтауға арналған тест құрамындағы өзгерістерді, бағалау үшін әзірленген жаңа тапсырмаларға қойылатын талаптарды көрсетуге мүмкіндік береді (1-кесте). Деңгейлер шкаласындағы ең төменгі деңгей саралау үшін ішкі деңгейлерге (1a, 1b, 1c) бөлінді. Тиісінше, 5 және 6 деңгейлер оқу сауаттылығы жоғары білікті оқырмандарға теңестірілді. 1-кестеде әр деңгейдің ерекшелігі қысқаша берілген.

1-кесте - Оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін анықтауға арналған тест зерттеуіндегі оқу құзыреттілігі деңгейлерінің мазмұны мен ерекшелігі

Деңгей	Мәтіндердің күрделілігі	Оқушыдан талап етілетін дағдылар	Күтілетін нәтиже
6	Бірнеше көзқарасты қамтитын бір немесе бірнеше ұзақ, күрделі, таныс емес тақырыптағы абстрактілі мәтіндер. Мақсатты ақпарат жасырын мәліметтер арқылы берілген.	Терең талдау, салыстыру, қарама-қарсы қою, әртүрлі дереккөздерден алынған ақпаратты біріктіру, түрлі дереккөздер арасында байланыс орнату, жасырын идеяны анықтау, егжей-тегжейлі жоспарлар жасау	Ақпаратты сыни тұрғыдан бағалайды, жасырын мәліметтерден мақсатты ақпаратты ажыратады, қарама-қайшы ақпараттардың берілуіне қарамастан, жеке шешім қабылдау дағдыларын көрсетеді.
5	Түрлі дереккөздерден алынған бірнеше ақпараттан тұратын абстрактілі немесе парадоксалды түсініктері бар бір немесе бірнеше көлемді мәтіндер	Қарапайым логикалық талдау жасау, жауаптары бірнеше дереккөздің ішінде немесе арасында жасырылған жанама сұрақтарға жауап беру, арнайы тапсырмалар негізінде мәтінді түсіну, ақпаратты салыстыру және қарама-қарсы қою, фактіні пікірден, бейтарап көзқарасты біржақты көзқарастан ажырату.	Бейтаныс мәтіндерге түсінік береді, ақпараттың сенімділігі туралы қорытынды жасайды, сыни бағалау және гипотеза жасау қабілетін көрсетеді.
4	Бір немесе бір тақырыппен жанама және жасырын белгілермен байланыстырылған көлемді, күрделі, стандартты емес мәтіндердің комбинациясы	Тілдік реңктердің мағынасын біріктіру, әртүрлі контекстердегі айқын мәлімдемелерді салыстыру және қарама-қарсы қою, байланыс орнату және алдыңғы тапсырманы есте сақтауды қажет ететін тапсырмаларды орындау	Біртұтас күйде берілмеген ақпараттың бірліктерін тауып, байланыстыра алады. Мәтіннің тұтас мағынасына сәйкес тілдік өзгешеліктерді түсінеді. Тақырып бойынша қорытындыларды бағалайды және бейтаныс контекстегі түсініктерді, кейіпкер позициясын түсіну және

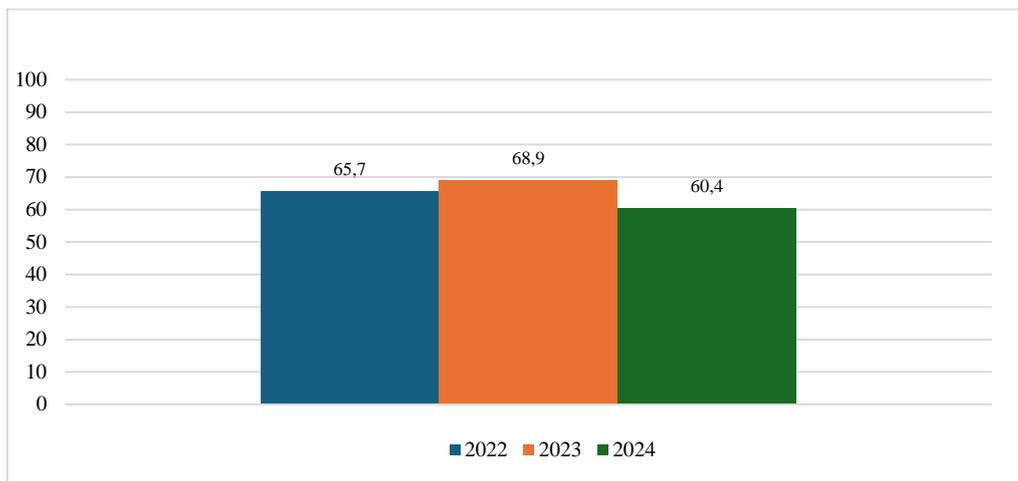
			қолдану дағдыларын көрсетеді.
3	Күтілетін нәтижеге қайшы келетін немесе теріс тұжырымдалған идеялары бар, құрылымы айқын емес немесе мазмұндық құрылымы әртүрлі бір мәтін немесе мәтіндердің шағын жиынтығы	Жасырын түсініктерге негізделген ақпаратты табу, рефлексия жасау, таныс тақырып бойынша мәтін үзіндісін түсіну, салыстыру, түсіндіру, мәтіннің детальдерін бағалау, бірнеше мәтіннен ақпаратты жіктеу	Ақпараттың кейбір бөліктері арасындағы қатынасты анықтайды, талдайды. Мәтіннің бірнеше бөліктерін біріктіру арқылы басты идеяны анықтайды. Қарама-қайшы ақпарат пен оқушының болжамына сәйкес келмейтін мәтінді ұғады. Көпшілікке мәлім, күнделікті білім негізінде мәтінді түсінгенін көрсетеді.
2	Құрылымы айқын орташа көлемдегі бір немесе бірнеше мәтін	Ақпараттың бір немесе бірнеше бөлігін табу, байланыстарды, мәтін үзіндісіндегі мағынаны түсіну, жеке тәжірибе мен пікірге негізделген білім мен мәтінді байланыстыру	Жасырын немесе оқырман назарын басқа жаққа аударатын ұқсас ақпараттары бар мәтін бөлігінің негізгі идеясын түсінеді, мәтіннің бір ерекшелігіне негізделген салыстырулар жасайды, мәтін мен басқа тараптың білімі, тәжірибесі, пікірлері арасындағы байланыстарды түсінеді.
1a	Оқырман назар аударуы тиіс айқын нұсқаулықтары мен фрагменттері бар бір немесе бірнеше қысқа мәтіндер	Сөйлемдердің немесе қысқа үзінділердің тура мағынасын түсіну, бір бөлікте берілген көршілес фрагменттердің арасында қарапайым байланыс орнату және оларды өз білімдерімен байланыстыру	Таныс тақырыптағы мәтіннің негізгі ойын, автордың мақсатын анықтайды.
1b	Нұсқаулықтары мен сипаттамалық белгілері бар, түрі, контексті таныс, қарапайым синтаксиске құрылған, шағын мәтін	Қарапайым сөйлемдердің сөзбе-сөз мағынасын түсіну және түсіндіру, ақпараттың бір бөлігін табу, тікелей анықтамаларға негізделген орынды дұрыс таңдау	Өзіне таныс мәтіндегі айқын ақпаратты табады. ой салатын (ақпараттың қайталануы, суреттер немесе таныс белгілер) қарапайым мәтінмен жұмыс жасайды. Керағар /шектен тыс ақпаратты қамтымайтын мәтінді түсінеді.
1c	Қысқа, синтаксистік жағынан жай сөйлемдер мен қарапайым сөздерден тұратын шағын мәтін	Тура мағынаны оқып, түсіну	Шектеулі уақыт ішінде қарапайым оқу тапсырмаларын орындайды.

Кестеден көріп отырғанымыздай, деңгейден деңгейге ауысқан сайын когнитивті белсенділіктің мазмұны күрделене түседі. Күрделену динамикасын келесі дескрипторларға сүйене отырып байқауға болады: мәтіннің күрделілігі, қажетті оқу дағдылары, күтілетін нәтижелер. Бұл дескрипторлар оқу сауаттылығын қалыптастыру мақсатында оқушылардың оқу мазмұнын жаңартудың бастапқы нүктесі және PISA зерттеуіндегі бағалаумен сәйкес негізгі бағыт болып табылады. Төменде оқу сауаттылығы деңгейлері өлшемі бойынша нәтижелер талдауы ұсынылды (7- сурет).

7-сурет - Оқу сауаттылығы деңгейлері бойынша нәтиже

Оқу сауаттылығын бағалау процесінде көрсеткен тест нәтижелері арқылы 14 жастағы НЗМ оқушыларының оқу сауаттылығы деңгейлері анықталды. 3 жылдық нәтижелерді талдай келе, 1 және 6-деңгейдегі оқушылар үлесі 3 жылда да біршама тұрақты болғаны анықталды. Оның себептерінің бірі 1-деңгей көбінесе өте қарапайым, оқушыларға таныс мәтіндер, жеңіл тапсырмалардан тұратындығынан болуы мүмкін. Бұл деңгейдегі оқушылар автордың негізгі ойын немесе мақсатын және таныс тақырыптағы мәтіннен үзінділерді түсіне алады. Оқушылар бірнеше іргелес ақпарат бөліктері арасында немесе ұсынылған ақпарат пен олардың бөлімдері арасында қарапайым байланыс орната алады. Сондықтан оқушылардың көпшілігі (87% - 2022ж., 86% - 2023ж., 88% - 2024ж.) осы деңгейде. 6-деңгейдегі оқушылардың үлесі басқа деңгейлерге қарағанда аз (31,0% - 2022ж., 35,7% - 2023ж., 26,3% - 2024ж.) және жыл сайын тұрақты болуы мәтін мен тапсырмалардың және тексеру элементтерінің басқа деңгейлерге қарағанда күрделі болып келуіне де байланысты болуы мүмкін деген болжам жасалады. Оқу сауаттылығының 6-деңгейіне жеткен оқушылар жоғары білікті оқырмандар. Олардың мәтіннен жаңа ақпарат алу және сыни ойлау қабілеті қазіргі заманғы ақпараттық қоғам үшін өте құнды. 6-деңгейдің тапсырмалары оқушыларға күрделі жоспарлар құруды, бірнеше критерийлерді біріктіруді және тапсырма мен мәтінді (мәтіндерді) байланыстыру үшін қорытынды жасауды талап етеді. Сондықтан оқушылардың аз бөлігі ғана соңғы 3 жылда шамамен тұрақты түрде 6-деңгейді игеруде. 2-деңгейдегі оқушылар үлесінде де соңғы 3 жылда осы тұрақтылық байқалады, оның да негізгі себептерінің бірі ретінде бұл деңгейдің де мәтіндері мен тапсырмаларының күрделілігі орта деңгейде болатындығынан деп болжаймыз. Графикте жылдар арасындағы елеулі айырмашылықты 4 және 5-деңгейдегі оқушылар үлесінен байқауға болады. Соңғы 2024 жылы осы деңгейдегі оқушылар саны алдыңғы жылдарға қарағанда 10-15 %-ға төмендегені анықталды. Тапсырма мазмұны мен құрылымын, форматын талдай келе, 2024 жылы қолданылған бағалау құралдарындағы ресурстардың, тапсырма форматтарының күрделілігі 2022ж, 2023ж. қарағанда осындай елеулі алшақтыққа себеп болуы мүмкін.

8-сурет - Оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалаудың жалпы нәтижесі

Назарбаев Зияткерлік мектептеріндегі 14 жастағы оқушылардың функционалды сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау тестінің 3 жылдық ресми нәтижелері 14 жастағы оқушылардың оқу сауаттылығының 2022-2023ж.ж. аралығында өсу динамикасын байқатқанымен, 2024 ж. 8,5 %-ға пайызға төмендегенін көрсетті. Нәтижелердегі пайыздық алшақтық бойынша анықталған проблемалар аталған зерттеу жұмысын жүргізуге түрткі болып, негізгі зерттеу объектісі ретінде қарастырылды.

2024ж. тестің барлық параметрлерін талдай келе, нәтиженің төмендеу себебіне келесі факторлар әсер еткені анықталды:

- Тапсырма түрлерінің өзгеруі (салыстыруға, сәйкестендіруге, факті мен пікірді, шын мен жалған ақпаратты ажыратуға арналған кесте түріндегі тапсырмалар қосылды). Мұндай тапсырмалар оқушылардан күрделі аналитикалық ойлау мен ақпаратты терең түсіну қабілеттерін талап етеді, бұл дағдылардың жетіспеушілігі тест нәтижелерінің төмендеуіне әкелуі ықтимал.

- Мәтін форматының күрделенуі (тұтас емес мәтіндердің саны көбейді, құрама мәтін форматындағы күрделі ресурстар қолданылды). 2024 ж. тест тапсырмаларында тұтас емес мәтіндер санының артуы, сондай-ақ күрделі ресурстарды қолдану, оқушыларға мәтіннің құрылымын, негізгі идеясын және контекстін түсіну қабілетін тереңдетуді талап етеді. Құрама мәтін форматындағы күрделі ресурстар мен тұтас емес мәтіндердің санының артуы, оқушылардың назарын шоғырландыруын және мәтіннің негізгі идеясын түсінуін қиындатты. Оқушыларға жаңа форматтағы мәтіндермен жұмыс жасауға үйрену үшін уақыт пен күш жұмсау керек болды, ал кейбір оқушылардың бұл өзгерістерге бейімделе алмағандары байқалды.

- Мәтін түрлері түрлендірілді (сипаттау, баяндау, түсіндіруден (талдау) басқа негіздеу (дәлелдеу), нұсқаулық, интеракция, транзакция т.б. нақты әлеуметтік-коммуникативтік функциялары бар мәтіндер қосылды). Мұндай мәтіндермен жұмыс жасау үшін оқушыларға жоғары деңгейдегі сыни ойлау мен талдау дағдылары қажет. Оқушылардың кейбірінде бұл дағдылар әлі де жеткілікті деңгейде қалыптаспағандықтан, нәтижесінде оқу сауаттылығының төмендеуі байқалды.

Қорытынды

Оқу сауаттылығында мәтін бойынша тапсырма орындау үшін оқушылар түрлі когнитивті дағдылар мен қабілеттерді игеруі керек. Олардың ішінде ақпаратты талдау, синтездеу, бағалау және шығармашылық ойлау дағдылары ерекше орын алады. Осы дағдылар арқылы оқушылар мәтінді тиімді пайдалануды және оны өз білімдері мен дағдыларын дамыту үшін қолдануды үйренеді. Мәтіндердегі ақпаратты салыстыру, мәтін бөліктері арасындағы қайшылықтарды анықтау, дереккөздердің сенімділігін, тұжырымдардың логикасы мен дұрыстығын, бір мәселе бойынша бірнеше авторлардың ұстанымдарының ұқсастығы мен айырмашылығын бағалау сияқты тексеру элементтері бар тапсырмаларды орындауға оқушылардың әлі де болса жаттықпағандары нәтиженің төмендеуіне әсер еткен. Оқушылардың функционалдық сауаттылықтарын қалыптастыру үшін олардан оқу материалдарын терең түсінуге және оларды сыни талдау қабілеттерін дамытуға бағытталған дағдыларды талап ету маңызды. Бұл дағдылар оқушылардың мәтіндерді оқып түсінуіне ғана емес, сонымен бірге оларды өмірде қолдануына және өзінің пікірін қалыптастыруына мүмкіндік береді [14].

Жоғарыда берілген талдаулар негізінде оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру бағытында жұмысты тиімді ұйымдастыру үшін бірқатар ұсыныстар жинақталды.

Оқу сауаттылығы бойынша жалпы орта білім беру ұйымдарының мұғалімдеріне арналған ұсыныстар

- Оқылымның алғашқы кезеңдерінен бастап оқушының «жақын қашықтықта» мәтінімен жұмыс істеу әдетін қалыптастыру керек, ақпаратты бір-ақ рет оқуға немесе еске түсіруге сенбей-ақ, өзін екі рет тексеру керек («Мен не жеп тұрғанын дұрыс түсіндім бе?», «Бұл туралы автор осылай айтты ма?»). Мәтінге үнемі жүгіну әдеті дағдылардың бірінші тобына жататын ақпаратты іздеу және алуға арналған тапсырмалардың сәтті орындалуына кепілдік береді. Оқу дағдыларының қалған топтарын игерудің сәттілігі осы негізгі дағдылардың қалыптасуына байланысты. Оқылымды кезең-кезеңімен бақылау оқушыны біртіндеп мәтін бойынша ақпаратты нақтылауға үйретеді.

- Сыныптағы өзара әрекеттесу мен ынтымақтастық кеңістігін ұйымдастыра отырып, оқу процесін терең саралауды және әр оқушыға мақсатты қолдау көрсетуді мұқият жоспарлау керек.

- Оқу дағдыларын қалыптастырудың төмен деңгейін көрсеткен оқушыларға оқу мотивациясы мен табысқа жету жағдайларын жасау үшін қолдау қажет. Бұл санаттағы оқушылардың оқу сауаттылығының деңгейін көтеру олардың өзін-өзі бағалауына және сыныптастарының оларға деген көзқарасына тікелей байланысты. Сондықтан оқушының жетістіктерін де атап өту маңызды, сонымен қатар нақты ақпаратты іздеуге тапсырмалар беру, жауап бере алатындай қысқа сұрақтар қою, оқушыны өзін көрсете алатын және өзін жайлы сезінетін топтық жұмысқа қосу әрекеттері ұсынылады. Бірлескен жұмысқа қатыса отырып, оқушы басқалардың жұмыс тәсілдерін қабылдайды, кеңестер мен практикалық көмек алады.

- Оқу дағдыларын қалыптастырудың жеткілікті деңгейі бар оқушыларға басқа тапсырмалардан ерекшеленетін тапсырмаларды ұсына отырып, логика мен мағынаны түсінуге жүйелі түрде көмек көрсету ұсынылады. Оларға ұсынылатын мәтінде себеп-салдар байланысын қалпына келтіретін, мәтіннің әртүрлі фрагменттерінің бөлшектерін байланыстыратын арнайы сұрақтар болуы мүмкін. Оқушылардың назарын мақсат қоюға, іс-әрекетті жоспарлауға, өзін-өзі бақылауға (мысалы, шолу немесе тереңдетіп оқу, қайталап оқу, абзацтарды қорытындылау, бірнеше дереккөздерден алынған ақпаратты байланыстыру және т.б.) аудару қажет.

- Оқу дағдыларын қалыптастырудың орташа және жоғары деңгейлері бар оқушылар үшін мәтін фрагменттерін іздеуге және қалпына келтіруге арналған тапсырмалар санын қысқарту ұсынылады, астарлы мағынадағы немесе мәтіннен тыс ақпаратты талдауды қажет

ететін сұрақтарға жауап беруге дағдыландыру керек. Осы деңгейдегі оқушыларда кездесетін қиындықтар белгілі бір әрекетпен байланысты болуы мүмкін: мысалы, ақпаратты қорытындылау, кестенің немесе графиктің мақсатын түсіну, кез-келген мәселені шешу үшін кестедегі ақпаратты пайдалану, тұжырымдау. Бұл деңгейдегі оқушыларға жеке көмек көрсетуді мұқият жоспарлау және олардың қалыптасу сатысында тұрған оқу дағдыларын дамыту қажет.

• Оқу дағдыларын қалыптастырудың жоғары деңгейі бар оқушыларға мақсатты қолдау көрсету үшін жобалау-зерттеу типіндегі, сондай-ақ рефлексияны, талдауды, әртүрлі көзқарастарды сыни бағалауды, гипотезаларды тұжырымдау мен проблемалық мәселелерді шешудегі вариативтілікті қамтитын тапсырмаларды ұсынуды талап етеді. Мұндай тапсырмаларды орындау мәтіннің сапасы мен сенімділігін бағалауды, әртүрлі, бір-бірін жоққа шығаратын көзқарастарға мүмкіндік беретін жағдайда қосымша, мәтіннен тыс білімді пайдалану мүмкіндігін қажет етеді. Рефлексия сұрақтары оқушыдан салыстыру, қарама-қарсы қою және болжам жасау үшін өз тәжірибесіне немесе біліміне сүйенуіне мүмкіндік беретіндей құрылымда болуы керек [15].

Жоғарыдағы аталған жұмыс формаларын тиімді жүргізіп, оқылым дағдысын дұрыс ұйымдастыру барысында біз сыни пікір-көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық таныта білетін, оқу сауаттылығы жоғары тұлға тәрбиелей аламыз. Қорыта келе, білім алуды ұйымдастырушы ретінде оқушының оқу сауаттылығын дұрыс бағытта дамытып, алдағы өміріне бағыт – бағдар беру – мұғалім алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі. Зерттеу жұмысымыздың өнімі ретінде мұғалімдерге арналған әдістемелік құралдың дайындалып жатқанын және осы бағытта қазақ және орыс сыныптары арасында оқушылардың функционалдық сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалау тест нәтижелеріне салыстырмалы зерттеу жүргізетінімізді мәлімдейміз.

Қазақстанның PISA халықаралық зерттеуіне қатысуы білім саласын дамытуда стратегиялық маңызға ие. Зерттеу нәтижесінде алған мәліметтер еліміздің білім сапасы мен әлемдік білім беру жүйесіндегі орны жөнінде ой өрбітуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. OECD (2009). PISA 2009 Framework: Key Competencies in Reading, Mathematics and Science. OECD Publishing: Paris.
2. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау саясаты. № 11 хаттама. 2022ж.
3. ҚР Оқу-ағарту министрлігі. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2023-2029 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары. 2023. Ресми жарияланым.
4. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудағы мектеп және отбасының өзара іс-әрекетінің мазмұны мен түрлері. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013.
5. ЭЫДҰ (OECD). PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. 2019. OECD Publishing: Paris.
6. Шалабай, Б. Мәтінді зерттеудің ғылыми негіздері // Ұлағат. – 2007. – № 10. – Б. 80-87.
7. Дүйсебек, А. PISA халықаралық зерттеуі аясында оқу сауаттылығын бағалаудың ерекшеліктері // Педагогикалық ғылымдар журналы. 2022.
8. Цукерман, Г.А. Оценка читательской грамотности. Москва 2010.
9. Жұмағалиева, Б. Оқу сауаттылығын қалыптастырудың тиімді стратегиялары мен әдістері. Әдістемелік құрал. 2024.
10. Даулетова, Н.А. Оқушылардың оқу сауаттылығын дамытуға арналған тапсырмалары (PISA халықаралық зерттеулері бойынша) әдістемелік құрал. 2019.
11. Асқарова, Г.М. Оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамыту арқылы оқу сауаттылығын арттыру. Ғылыми-әдістемелік жинақ. 2023.

12. Бегашева, И.С., Васильева, Н. И., Коликова, Е. Г., Пяткова, О. Б., Хафизова, Н. Ю., Шайкина, В. Н. Формирование функциональной грамотности школьников в контексте преподавания учебных предметов. Учебное пособие. 2021, Челябинск.

13. Сағымбаева, А.Е., Заславская, О.Ю. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын критериялды бағалау // ҚазҰПУ Хабаршысы. 2021.

14. Тұрғынбаева, Г.А. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың педагогикалық негіздері. Монография немесе ғылыми мақала. 2020.

15. Оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасу деңгейін бағалауға арналған тест нәтижелері бойынша детальді есеп / Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ «Педагогикалық өлшеулер орталығы». 2024, қараша.

К.Е. Кунева, Ж.Ж. Рустемова

ВАЖНЫЕ ПАРАМЕТРЫ РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ: ИССЛЕДОВАНИЯ И ОПЫТ

В мировом контексте функциональная грамотность рассматривается как один из ключевых параметров подготовки к жизни в современном обществе. В этом направлении в статье особо выделяется проект теста по оценке уровня сформированности функциональной грамотности учащихся, разработанный филиалом автономной Назарбаев Интеллектуальные школы» «Центр педагогических измерений», который рассматривается как один из важнейших опытов подготовки к исследованию PISA. Особое внимание уделяется эффективному использованию его результатов для определения уровня сформированности функциональных навыков учащихся – получения необходимой информации, её понимания и использования, критического анализа и применения в жизненных ситуациях, а также выявления проблемных моментов в освоении этих навыков. Кроме того, в статье рассматриваются меры и стратегии, направленные на совершенствование учебного процесса и развитие функциональной грамотности учащихся на основе анализа полученных результатов, а также важные параметры и эффективные пути формирования читательской грамотности. Авторы делятся своим опытом правильного выбора заданий для чтения, текстов, когнитивных навыков и учебных стратегий, предоставляют рекомендации на основе результатов исследования и подчеркивают, что корректная постановка заданий для чтения является ключевым условием достижения ожидаемых результатов.

Ключевые слова: функциональная грамотность, когнитивные навыки, параметры, читательская грамотность, международный стандарт, контекст, формат, стратегии чтения

K. Kuneva, Z. Rustemova

IMPORTANT PARAMETERS OF READING LITERACY: RESEARCH AND PRACTICE

In the global context, functional literacy is considered one of the key parameters for preparing individuals for life in modern society. In this regard, the article highlights a test project designed to assess the level of students' functional literacy, developed by the branch of the autonomous educational organization "Nazarbayev Intellectual Schools" – the Center for Pedagogical Measurements. This project is regarded as one of the most significant experiences in preparing for the PISA study. Special attention is given to the effective use of its results to determine the level of students' functional skills – obtaining necessary information, understanding and applying it, critical analysis, and use in real-life situations – as well as to identify problem areas in mastering these skills. Furthermore, the article discusses measures and strategies aimed at improving the educational process and developing students' functional literacy based on the analysis of the obtained results, as well as important parameters and effective ways to develop reading literacy. The authors share their experience in properly selecting reading tasks, texts, cognitive skills, and learning strategies, provide recommendations based on the research findings, and emphasize that the correct design of reading tasks is a key factor in achieving the expected outcomes.

Keywords: functional literacy, cognitive skills, parameters, reading literacy, international standard, context, format, reading strategies

References

1. OECD (2009). PISA 2009 Framework: Key Competencies in Reading, Mathematics and Science. OECD Publishing: Paris.
2. «Nazarbaev Ziiatkerlik mektepteri» DBBŪ oqúshylarynyń oqú jetistikterin baǵalaý saıasaty. No. 11 hattama. 2022.
3. QR Oqú-aǵartý ministrliǵı. Oqúshylardyń fúnksionaldyq saýattylyǵyn damytý jónindeǵı 2023-2029 jıldarǵa arnalǵan ulttyq is-qımyl josparasy. 2023. Resmı jarıalanym.
4. Oqúshylardyń fúnksionaldyq saýattylyǵyn qalyptastyrdyǵı mektep jáne otbasynyń ózara is-áreketinıń mazmúny men túrleri. Ádistemelik qural. Astana: Y. Altynsarın atyndaǵy Ulttyq bilim akademıasy, 2013.
5. EIDŪ (OECD). PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. 2019. OECD Publishing: Paris.
6. Shalabaı, B. Mätindı zertteýdiń ǵylymı negızderi. Ulaǵat. 2007, no. 10, pp. 80-87.
7. Dúisebek, A. PISA halyqaralyq zertteýi aıasynda oqú saýattylyǵyn baǵalaýdyń erekshelikteri. Pedagogikalyq ǵylymdar jýrnaly. 2022.
8. Cukerman, G.A. Ocenka čitatel'skoj gramotnosti [Assessment of reading literacy]. Moskva 2010.
9. Žumagalieva, B. Oqú saýattylyǵyn qalyptastyrdyń tımdı strategıalary men ádisteri. Ádistemelik qural. 2024.
10. Dauletova, N.A. Oqúshylardyń oqú saýattylyǵyn damytýǵa arnalǵan tapsyrmalary (PISA halyqaralyq zertteýleri boıynsha) ádistemelik qural. 2019.
11. Asqarova, G.M. Oqúshylardyń synı oılaý daǵdylaryn damytý arqyly oqú saýattylyǵyn arttırý. Ǵylymı-ádistemelik žınaq. 2023.
12. Begaševa, I.S., Vasil'eva, N. I., Kolikova, E. G., Pátkova, O. B., Hafızova, N. Ū., Šaikina, V. N. Formirovanie funkcional'noı gramotnosti škol'nikov v kontekste prepodavanija učebnyh predmetov [Formation of functional literacy of schoolchildren in the context of teaching academic subjects]. Učebnoe posobie. 2021, Čelâbinsk.
13. Saǵymbaeva, A.E., Zaslavskaja, O.Iu. Oqúshylardyń fúnksionaldyq saýattylyǵyn kriterialdy baǵalaý. QazŪPŪ Habaršysy. 2021.
14. Turǵynbaeva, G.A. Fúnksionaldyq saýattylyqty qalyptastyrdyń pedagogikalyq negızderi. Monografıa nemese ǵylymı maqala. 2020.
15. Oqúshylardyń oqú saýattylyǵynıń qalyptasý deńgeim baǵalaýǵa arnalǵan test nâtiželery boıynsha detaldı esep [Detailed report on the results of the test for assessing the level of formation of students' reading literacy] / Nazarbaev Ziiatkerlik mektepteri DBBŪ «Pedagogikalyq ólšeýler ortalyǵy». 2024, qarasha.

Авторлар туралы мәлімет:

Кунева Қарлығаш Елеусизовна - магистр, эксперт, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Педагогикалық өлшеулер орталығы» филиалы, Астана қаласы, Қазақстан, kuneva_k@cpi.nis.edu.kz.

Рустемова Жайна Жарасовна - магистр, эксперт, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ «Педагогикалық өлшеулер орталығы» филиалы, Астана қаласы, Қазақстан, rustemova_z@cpi.nis.edu.kz.

Сведения об авторах:

Кунева Қарлығаш Елеусизовна - магистр, эксперт, филиал «Центр педагогических измерений» АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», г. Астана, Казахстан, kuneva_k@cpi.nis.edu.kz.

Рустемова Жайна Жарасовна - магистр, эксперт, филиал «Центр педагогических измерений» АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», г. Астана, Казахстан, rustemova_z@cpi.nis.edu.kz.

Information about the Authors:

Kuneva Karlygash - Master, expert, the branch of AEO «Nazarbayev Intellectual Schools» «Center for Pedagogical Measurements», Astana, Kazakhstan, kuneva_k@cpn.nis.edu.kz.

Rustemova Zhaina - Master, expert, the branch of AEO «Nazarbayev Intellectual Schools» «Center for Pedagogical Measurements», Astana, Kazakhstan, rustemova_z@cpn.nis.edu.kz.